

**ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ
АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ:
до питання руйнування археологічних об'єктів та
діяльності «чорних археологів»**

*(оглядова довідка за матеріалами
преси та інтернету за 2018–2020 рік)*

Археологічна спадщина України є однією з найбільших і найбагатших у Європі. На теренах нашої держави збереглися печери зі слідами первісних людей, давні кургани різних епох, літописні городища й міста; а учасники численних міжнародних археологічних конференцій, які бувають в Україні, визнають, що досліджувати й відкривати тут є що не на одну сотню років.

Сьогодні археологічні знахідки мають не лише історичне значення, а й суспільно-політичне – вміла їх презентація може добре сприяти розвитку туризму в регіонах, зацікавленню історією, а також вдалому представленню країни на міжнародній арені.

На жаль, незважаючи на цінність кожного артефакту, що є спадкоємцем племен і народів, які творили цивілізацію на українських теренах, наша археологічна спадщина щороку бідніє через діяльність «чорних археологів», яких ще називають «чорнокопами», бо ці люди, не маючи жодного стосунку до науки, завдають їй непоправної шкоди, руйнуючи і знахідки, і їхній історичний контекст [1].

Артефакти, перепродані «чорними копачами» колекціонерам старожитностей, за приблизною оцінкою втрачають до половини чи 2/3 своєї справжньої історичної цінності, адже повністю випадають із контексту археологічної пам'ятки чи місця, де були знайдені.

Легальні наукові розкопки ведуться за певними методиками, коли досліджується кожен сантиметр ґрунту, враховується місце знахідки, на якій глибині, як предмет лежав, що було поряд. Відтак кожна знахідка «паспортизується», археологи складають плани поховань чи господарсько-житлових об'єктів, замальовують стратиграфічні ситуації.

Приватні ж колекціонери, зазвичай, вважають річ цінною самою по собі й навіть не намагаються дізнатися, з якого села, якої місцевості артефакт походить.

Для археолога на першому місці – дослідження, наука, для копача – особиста нажива чи задоволення через торгівлю предметами археологічного спадку, що за законом є власністю держави [2].

4 грудня 2019 р. науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» став ініціатором пресконференції «“Чорна археологія”: закривавлені старожитності», яка зібрала науковців та представників ЗМІ.

Організатори зазначають, що така зустріч археологів із пресою продиктована гострою потребою сучасності, адже без суттєвої підтримки археології на державному рівні Україна втратить власне минуле через явище мародерства, відомого як «чорна археологія».

«Україна вже давно зробилася міжнародним майданчиком із продажу-перепродажу археологічних пам'яток різного ступеня цінності. Зверніть увагу, міжнародним. Себто, через Україну “кочують” артефакти зі всього світу. Працюють цілі інтернет-платформи, аукціони, що, за великим рахунком, є місцями панування “чорного ринку”. І це ніяк і ніким не регулюється. Законодавство у нас поки що не те, що не досконале, а фактично відсутнє», – зауважує директор НДЦ «Охоронна археологічна служба України» А. Корвін-Піотровський [3].

Історик Євген Синиця, заступник голови всеукраїнської громадської організації «Спілка археологів України», зазначає, що це справжня трагедія, бо в Україні вже «на глибині до пів метра не залишилося металевих археологічних артефактів». Так ситуація склалася «завдяки» моді на металодетектори й безконтрольний їх продаж [4].

Проте Віра Гупало, доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, переконана, що «чорною археологією» займаються не лише дилетанти, а й люди, які вивчають наукові праці, каталоги пам'яток – так вони обирають найбільш багаті на знахідки, до того ж ефектні, спектакулярні, за які можна вилучити великі кошти.

Працюючи на замовлення колекціонерів, такі «копачі» продають знахідки на аукціонах вітчизняних і за кордон.

«Ця чума має надзвичайно величезні масштаби. Розкопують пам'ятки усіх епох, усіх археологічних культур і різновидів – кургани, поховання, городища тощо, – каже дослідниця. – Ось приклад, з яким я зіткнулася у Звенигороді. Місцевий бізнесмен самовільно вирішив облаштувати собі ділянку на території городища і бульдозером її почали вирівнювати. Бульдозер працював три тижні, і за ним день та ніч ходили люди з великими мішками, металодетектором і збирали знахідки. Назбирали десятки мішків, а знищено 3 гектари поверхні. Тепер на цьому місці ми робимо заповідник, маємо підбирати ці рештки і досліджувати їх. Була завдана непоправна шкода для науки, а верхні культурні нашарування назавжди втрачено.

Коли дійде справа до розкопок на цьому місці, то ми зможемо дослідити лише те, що там дивом уціліло» [5].

За попередніми оцінками, згідно з даними зі звітів археологічних експедицій, щонайменше 70% археологічних об'єктів за останні кілька років зазнали сторонніх незаконних втручань. Однак ця цифра може бути більшою, оскільки тисячі пам'яток археології в Україні досі не поставлені на облік і не мають відповідних документів, тому такі втручання не завжди фіксуються [2].

На думку археолога Дмитра Бібікова, не існує «чорної» та «академічної» археології – існує археологія та грабіжництво.

«Не знайдеться жодного археолога, – каже він, – котрого б не обурювала проблема грабіжників, кількість яких постійно зростає. Адже одні присвячують усе своє життя висвітленню маловідомих сторінок нашої історії, а інші назавжди викидають ці сторінки цілими сотнями». Науковець зазначає, що стикається з цією проблемою, як і всі його колеги, постійно.

Так, у 2018 р. з'явилися численні сигнали про випадки розорення середньовічної пам'ятки в Рокитнянському районі Київської області. У підсумку було відкрито унікальний могильник західно-балтських племен, примусово переселених сюди за Ярослава Мудрого. Проте найяскравіші знахідки, що розповідали б про соціальний рівень, духовне життя, військову справу цього населення, було втрачено. Ці знахідки (завдяки їхньої нетиповості для наших земель) відстежено на популярних інтернет-аукціонах і особистих сторінках колекціонерів.

На думку археолога, є кілька «рівнів» грабіжницьких розкопок в сучасній Україні. Вище описаний – це найвищий рівень. Такі роботи проводять професіонали-скарбощукачі під повною протекцією місцевих правоохоронців та збувають обмеженому колу колекціонерів або переправляють за кордон. Проте набагато масовішим є пошук старожитностей любителями.

«Зазвичай ці люди просто не розуміють, якої непоправної шкоди наносять науці та державі. Отже, проблема має цілу низку причин: прогалини в законодавстві, бездіяльність (а нерідко й пряма зацікавленість) правоохоронних структур, недостатня інформованість населення тощо», – підсумовує Д. Бібіков [6].

Доктор історичних наук, професор Леонід Залізник засилля в Україні людей, які свідомо нищать свою історію, пояснює тим, що багатство української археології дисонує з традиційно невеликою кількістю українських археологів. Адже в сучасній Україні в рази менше археологів, ніж у інших країнах.

Так, за словами археолога Михайла Сиволапа, в Черкаській області, наприклад, працює лише 10 археологів, а загалом в Україні – не більше 300. Для порівняння, в сусідній Польщі, яка менша за територією, – 6 тис. археологів. У таких країнах як Німеччина, Велика Британія археологами офіційно працюють близько 10 тис. осіб [7].

До проблеми нестачі археологів додалося й фактичне припинення у 90-х роках минулого століття державного фінансування археологічних розкопок та ви-

дання наукових праць. Ці негаразди, разом із появою верстви багатих людей, які скуповують старожитності, та бездіяльністю правоохоронних органів спричинили розквіт грабіжницького «чорного копу».

На жаль, через низькі фінансування й заробіток, вітчизняних археологів часто називають волонтерами, бо на будь-яку експедицію їм потрібно власноруч шукати інвесторів чи викладати гроші з власної кишені.

«Природа не терпить порожнечі, – пояснює Л. Залізник. – Тому нестача “білих” академічних, університетських та музейних археологів почала компенсуватися на теренах колишнього СРСР (зокрема, в Україні) зростанням чисельності “чорних”, які нищать, розграбовують та розпродають археологічну спадщину країни. Враховуючи кримінальну суть їхньої діяльності, їх слід звати “чорними копачами”, хоча називають вони себе “камрадами”».

Також учений вважає, що ажіотажний попит на цінні археологічні артефакти з боку численних багатіїв-колекціонерів стимулює не лише злочинну діяльність «чорних копачів», а й масову підробку старожитностей – через примітивність первісних технологій склалася ситуація, коли підробляти старожитності стало простіше й набагато вигідніше, ніж шукати в землі унікальні оригінальні речі. Тому «чорний» ринок археологічних артефактів заповнили відверті підробки старовинної зброї, ювелірних виробів, монет, яким не загрожує фахова експертиза через мізерну кількість професійних археологів у країні [8].

Загалом, видобуток та колекціонування археологічних предметів – це, по суті, браконьєрство. Адже за законом такі знахідки належать державі. У деяких європейських країнах, зокрема Великій Британії, законодавством передбачено, що колекціонери, які мають такі артефакти, повинні доповісти про свої придбання державним органам, музейникам, і надавати можливість для дослідження та експонування [2].

«Коли в Україні грабують національні пам'ятки і за тисячі доларів продають історичні реліквії колекціонерам, у Великій Британії, наприклад, археологи можуть знайти якийсь скелет і за невеликий проміжок часу визначити біографію цієї людини, де вона народилася, від чого померла і на що хворіла, – каже археолог Михайло Сиволап. – Інколи вчені можуть визначити навіть ім'я цієї людини. І маленька Велика Британія, яка в чотири рази менша за нашу територію, має високий рівень науки, тому там майже нічого не пропадає», – додає він [7].

У Туреччині культурний шар і залишки міста Ефес охороняє полк нацгвардії [1].

В Італії існує підрозділ карабінерів, які займаються злочинами, пов'язаними з предметами старовини та мистецтва. Причому служать у ньому поліцейські винятково зі спеціальною освітою [2].

За словами археолога й пам'яткоохоронця Максима Левади, у Румунії проблему «чорних археологів» вирішили за два тижні – по всій країні пройшли затримання копачів, дилерів, антикварів, посередників. Також було видано наказ

про негайну реєстрацію колекцій. І якщо в новій знахідки нема історії легального походження – ця річ підлягає конфіскації [9].

В Україні ж щосезону в поле з металошукачами виходять від 25 до 55 тисяч «чорнокопів» – на нелегальних розкопках працюють цілі артілі, котрі руйнують кургани й інші пам'ятки, – а потім унікальні старовинні речі опиняються в приватних колекціях чи на аукціонах, зокрема й міжнародних.

За підрахунками фахівців, через українські аукціони щороку проходить така кількість археологічних предметів, яка перевищує, приміром, кількість предметів у археологічних фондах Національного музею історії України [10].

Рідкісні прикраси, унікальні шоломи, зброя, ритуальні предмети, яким більше, ніж три тисячі років – скарби, які є неоціненними для світової спадщини, – продаються за безцінь на українських аукціонах.

У 2018 р. через приватний аукціон *Violity* «чорні археологи» продали срібний ритон – унікальний предмет скіфської доби, який знайшли на Вінниччині. Знахідку продали за 82,4 тисячі гривень приватній особі. Ні імені покупця, ні того, хто знайшов і продав раритет, дізнатися не вдалося [11].

У 2020 р. на онлайн-аукціоні *Violity* було виставлено лунниці – невеликі срібні підвіски, зроблені зі срібла невисокої якості з домішками міді. В обговореннях зазначено, що продадуть їх за ціною металу.

«На жаль, потім цей скарб теж зникне», – коментує М. Левада. За його спостереженнями, за рік на аукціоні, який існує вже 20 років, продається лотів «на чотири Національних музеїв історії України».

«Ми з колегами бачили, як на цьому аукціоні з'являлися унікальні предмети, які в нас ніколи не знаходили археологи. Вони спливали “хвилями”, прикрас продавалося багато, потім вони зникали. Це означає, що цілий регіон знищили, – історики нічого не дізнаються про його минуле. Якщо історію України уявити, як книгу, то з неї вириваються і спалюються цілі розділи. Ми їх ніколи не прочитаємо. Такого обсягу “чорної археології” немає ні в одній країні світу. Ми свідки останнього покоління українських археологів. Ми будемо унікальною країною, де не буде що досліджувати», – додає М. Левада [9].

Найгучнішою справою останніх років став меч вікінга, знайдений «чорними копачами» у Бродівському районі Львівщини. Правоохоронці виявили його на естонському кордоні, куди меч намагалися незаконно ввезти, і повернули в Україну.

Загалом є лише кілька вдалих прикладів повернення українських скарбів після того, як якийсь артефакт «засвітився» на аукціонах України, а потім «випливав» на торгах в іншій країні. Адже повернути археологічну пам'ятку в Україну з-за кордону дуже непросто: важко як віднайти її там, так і потім довести, що вона справді з України [2].

За повідомленням М. Левади, за ініціативи якого в Україну повернувся меч вікінга, в 2019 р. на лондонському аукціоні *Timeline* за 11,875 фунта стерлінгів було продано бронзовий шолом, знайдений на території України. Уперше інформа-

ція про бронзовий шолом з'явилася на інтернет-аукціоні *Violity* зі стартовою ціною 10 тис. грн.

Археолог, д. і. н., професор, фахівець у галузі археології епохи бронзи Микола Бандрівський вважає, що шолом був знайдений в ареалі Голіградської культури. «Це феноменально і можна говорити про цивілізацію того часу. Надзвичайно вишукані речі – і прикраси, і зброя. З'являється ця спільнота у другій половині XIII століття й існує до X століття до Р. Х.», – каже він і додає, що багатшою на виробу з металу культури на території України, ніж Голіградська, науковці не знають.

«Цей шолом був незаконно вивезений за кордон і виставлений, власне, на лондонському аукціоні. Мені видається, що тут треба приєднати юристів із міжнародного права, які розбираються у тонкощах міжнародних хартій, бо Україна підписала пам'яткоохоронні хартії зі збереження та повернення культурних цінностей. Ми би хотіли, щоби цей шолом, принаймні один, був доступним для науковців, щоби можна було зробити металознавчий аналіз. Він би показав родовище, звідки брався метал для виготовлення шоломів», – пояснює М. Бандрівський.

За словами професора, продаж і перепродаж археологічних цінностей, незаконно здобутих артефактів, стоїть в одному ряду з прибутками від наркотрафіку, торгівлею зброєю тощо. Тобто в усьому світі це одна з найбільш прибуткових незаконних статей діяльності. На його переконання, склалася така ситуація через те, що «чорна археологія» практично не переслідується законом, і надзвичайно цінні артефакти безперешкодно покидають межі країни, а незаконні копачі продовжують спустошувати кургани [12].

Археолог А. Корвін-Піотровський пояснює, що міжнародне право дає Україні певні механізми регулювання процесів, що стосуються захисту археологічних цінностей, на базі якого можна буде побудувати в Україні кримінальне законодавство в сфері охорони культурної спадщини набагато ефективніше, ніж воно є на сьогодні.

11 вересня 2017 р. Україна підписала так звану *Нікосійську конвенцію – Конвенцію Ради Європи щодо правопорушень, пов'язаних із культурними цінностями*.

За словами директора НДЦ «Охоронна археологічна служба України», для міжнародного права це досить прогресивний документ, який змушує країн-учасниць документа змінювати кримінальне законодавство – передбачити в ньому широкий спектр відповідальності за вчинені правопорушення по всьому «ланцюгу» – від викопування до торгівлі та розміщення на ринку [13].

Експерти вважають, що ратифікація Конвенції дозволить захистити і археологічне поле, й імідж країни, бо спрямована на запобігання й боротьбу з незаконним обігом та знищенням культурних цінностей і відкрита для підписання будь-якою країною світу, а метою її є сприяння міжнародному співробітництву для боротьби з такими злочинами.

У документі, що є єдиним міжнародним договором, присвяченим саме криміналізації незаконної торгівлі культурними цінностями, закріплено низку злочинів. Ідеться, наприклад, про крадіжки, незаконні розкопки, ввезення і вивезення, незаконне придбання і продаж предметів, що мають культурну цінність. Конвенція також передбачає кримінальну відповідальність за підробку документів і навмисне руйнування або пошкодження культурних цінностей.

За словами кандидата юридичних наук Олександра Малишева, Конвенція мала би привести вітчизняне законодавство у відповідність до європейських норм.

«Від цього залежить не тільки образ України в очах міжнародних партнерів, але й наше ж власне минуле. Поки що ж чи не всі види наруги над археологічними пам'ятками у нас намагається регулювати одна-єдина 298 стаття Кримінального кодексу. Вдається їй це, м'яко кажучи, не дуже», – зазначає О. Малишев [13; 14].

Також він наголошує, що раніше питання торгівлі культурними цінностями розглядалося як якась респектабельна справа аристократів, та коли на ринок світових культурних цінностей вийшли терористи, то актуальною стала й проблема безпеки. Тепер, завдяки Конвенції, мають бути застосовані ширші охоронні заходи.

«Конвенція є результатом процесів 2015–2017 рр., які відбувалися в міжнародному праві. Це рішення ЮНЕСКО, ООН, Ради Європи. І на сьогодні ЄС дуже сильно врегулював трафік культурних цінностей на своїй території... Конвенція передбачає надзвичайно суворі вимоги до кримінального законодавства країн-учасниць. Наприклад, країна несе відповідальність не лише за викопування чи продаж, а навіть за розміщення оголошення в інтернеті», – пояснює с. н. с. Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Відповідно, там прописані обов'язки щодо перевірки легальності походження культурної цінності всіма суб'єктами, які їх хочуть придбати. Тому без підтвердження походження річ опиняється поза правовим полем. В Україні це дасть змогу обмежити обіг цих речей, прикрити аукціони [13].

«Учасники таких нелегальних торгів самі не розуміють, у яких жахливих процесах беруть безпосередню участь», – вважає А. Корвін-Піотровський і наголошує, що саме Нікосійська конвенція актуалізує ці проблеми та покликана звести їх нанівець [4; 14].

Науковці стверджують, що загалом уся історія законодавства про охорону культурної спадщини всіх країн завжди однакова: на одній шальці терезів – приватна власність, на іншій – публічні інтереси. І кожна країна виходить із цього по-своєму.

Археолог А. Корвін-Піотровський головною проблемою стосунків «держава – земля – археологічні пам'ятки» називає відсутність обстеження на предмет наявності об'єктів археології на земельних ділянках.

«І якщо в сусідній Польщі, починаючи з 70-х років, реалізується археологічна програма, і на сьогодні 90% землі обстежено, то в Україні така робота не проводилась ніколи», – каже він.

Загалом в Україні 70% усієї культурної спадщини складають археологічні пам'ятки, які не підлягають приватизації. Однак треба зважати, що це пам'ятки, які або не стояли на державному обліку, або взагалі невідомі науці та попали під розпаювання й опинилися на приватних землях. Також важливо враховувати ще й інший нюанс: якщо говорити про кургани та городища, то їх можна побачити неозброєним оком, але, часто трапляється, що наявність пам'ятки може встановити лише фахівець, тому коли руйнується пам'ятка археології – цього може не помітити ніхто.

«По всій Україні вже руйнуються, забудовуються і роздаються в приватну власність обліковані пам'ятки археології. Відбувається це за мовчазної згоди, а де за активної участі місцевих органів охорони культурної спадщини», – зазначає науковець.

Зараз в Україні діє державний реєстр нерухомих пам'яток України – це кілька тисяч пам'яток археології на всю територію нашої держави, на які є досить сучасна облікова документація, і в більшості випадків встановлені межі цих пам'яток. Тому держава не може передавати землю в приватну власність, якщо вона не знає, чи є на цій землі пам'ятки. Відповідно механізм виявлення цих пам'яток і збереження їх від передачі в приватну власність має існувати», – пояснює археолог [15].

За попередніми оцінками, згідно з даними зі звітів археологічних експедицій, щонайменше 70% археологічних об'єктів за останні кілька років зазнали сторонніх незаконних втручань. Однак ця цифра цілком може бути більшою. Адже в Україні тисячі пам'яток археології, що досі не поставлені на облік і не мають відповідних документів. Втручання в такі не завжди навіть фіксують, особливо, якщо вони знаходяться далеко від людських осель: у лісах, степах чи деінде [2].

Для захисту та збереження цілісності, пам'яткам археології потрібен облік, який є однією з найбільших проблем нашої культурної спадщини.

«Ми представляємо не лише інтереси археологів, – каже старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України О. Малишев, – а й усієї держави, всього суспільства, та і всього людства, враховуючи Європейську конвенцію. Зрозуміло, що наша спадщина – це державна власність, згідно з нашим законодавством, але її варто оголосити державною власністю – тобто виявити та взяти на облік» [15].

На Полтавщині, наприклад, лише близько 4 % обрахованих об'єктів внесені в реєстр, і щороку цей показник зменшується. Адже археологи все знаходять і знаходять нові об'єкти, а облік не поспіває за ними.

Наразі до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією «Археологія» внесено 210 об'єктів Полтавщини. З них 13 – пам'ятки національно-

го значення, 197 – місцевого. Недавно виявлених об'єктів (проміжний статус) на території Полтавської області – 339, із яких 6 уже подано на зміну статусу на пам'ятку археології місцевого значення.

Однак за фактом йдеться не про сотні, а тисячі об'єктів. За списком 1992 р., на території Полтавської області обліковувалося 3071 об'єкт (у складі яких було понад 6500 внутрішньокмлексних одиниць, наприклад, курганів у складі могильників). Офіційні ж загальні підрахунки після того не здійснювалися взагалі. Нині, за попередніми даними дослідників, їх удвічі більше [16].

Саме тому за фінансової підтримки Українського культурного фонду та *Zagoriy Foundation* у червні 2020 р. в області почали впроваджувати проєкт під назвою *#Віртуальні_мандрівки_Полтавщиною*, який має стати новим інноваційним культурним продуктом для Полтавщини.

Основна ідея проєкту – створення інтерактивної мапи Полтавської області з «оцифрованими» пам'ятками археології та історії (а далі, в потенціалі, – всіма об'єктами культурної спадщини), які можна ретельно «роздивитися» як і з наукової, так і з туристичної точки зору.

Організатори запланували в 2020 р. додати на карти понад 200 основних пам'яток і об'єктів історико-археологічної спадщини. Кожен із яких матиме авторську історично-публіцистичну довідку і наукове досьє в електронному кабінеті (світлина пам'ятки, знахідок, наукові статті, книги з теми, пам'яткоохоронну документацію).

Можливість віртуальних подорожей на мапі означає, що учасники «перелітатимуть» із однієї точки на іншу, підіймаючись і дивлячись на мапу з об'єктами з висоти пташиного польоту.

Уже розроблено 5 авторських туристичних маршрутів пам'ятками історико-археологічної спадщини, які будуть містити загалом 30 найбільш цікавих місць Полтавщини з повним комплектом візуальних матеріалів для віртуальних і реальних туристів.

Розробники також повідомляють, що кожен з цих маршрутів – унікальний з точки зору «незаїждженості» в напрямку культурного туризму, адже інформації про ці місця у відкритому доступі не надто багато.

Крім того, на цій мапі можна буде дивитися на групи об'єктів за вибіркою (за періодами, типами, з градацією за пам'яткоохоронними класифікаторами). А також – формувати власні маршрути і зберігати їх в особистому кабінеті.

«Надіємося, що можливості й функціонал нашої мапи для віртуальних туристів перетворять їх в реальних мандрівників. Адже історико-культурний туризм – це тренд наступних років», – відзначають організатори.

Також вони наголошують, що такі об'єкти здебільшого розміщені за межами великих сіл та містечок, часом – у мальовничих місцинах Полтавщини, ці стародавні місця (фортеці, кургани, майдани, місця битв тощо) ще досі зберігають свою

автентичність, і можуть стати об'єктами уваги туристичної спільноти та «зеленого туризму» чи маршрутів вихідного дня.

За словами авторів проекту, на території багатьох городищ Полтавської області є ще збережені залишки їх міської фортифікації у вигляді решток стін, ровів, башт. Археологи знайшли в цих місцях різноманітні речі багатьох історичних епох, що стали основою для подальшого визначення ними дослідження нашої культури, її хронології, традицій, вірувань, виробничої діяльності, військової справи, побуту тогочасного українського населення.

Усю цю інформацію й буде представлено як авторську історичну довідку – як додаткове меню до кожного об'єкта на віртуальній мапі.

У планах організаторів – додати на мапу пам'ятки всієї культурної спадщини – архітектурні, природні, історичні та доповнити існуючі та нові маршрути на одному потужному ресурсі, який розробляють [17].

30 жовтня 2020 р. відбулася презентація ще одного проекту, здійсненого за новими методами вивчення та картографування історико-культурної спадщини.

«Трахтемирів-DIGITAL» – інноваційна технологія проведення фотограмметрії, лазерного сканування та створення 3D-моделей археологічних об'єктів, а також інформації про дослідження та унікальні археологічні об'єкти Трахтемирівського півострова, де розташовані археологічні об'єкти ДІКЗ «Трахтемирів». Півострів має специфічну геологічну будову, особливий природний ландшафт та багату історію. За даними археологічних досліджень, трахтемирівська земля зберегла пам'ятки майже всіх епох української історії – від кам'яного віку до козацьких часів.

Мета проекту – створення 3D-моделі ландшафту Трахтемирівського півострова із фіксацією відомих та виявлених пам'яток археології та природи, створення наукового опису та каталогу усіх виявлених пам'яток.

«Це унікальний проект, нічого подібного в Україні не робилося в пам'яткоохоронній сфері. Ми можемо вважати себе першопрохідцями. Нам необхідно було дослідити пам'ятки, що на балансі заповідника, – їх 81. Також – дослідити їхній стан, що не робилося років двадцять. Потрібно нанести пам'ятки на карти з GPS-прив'язками, а також за допомогою сучасних технологій – фотограмметрії та LIDAR (лазерного сканування поверхні), що вперше використовувалася в археології, – створити 3D-моделі заповідника й пам'яток, які ми розмістимо на сайті, над яким працюємо», – зазначає директор заповідника «Трахтемирів» Тарас Теліженко.

Своєю чергою, технічний керівник проекту «Трахтемирів-DIGITAL» Олег Бурячок наголошує, що важливим результатом проекту є створення можливостей для подальших досліджень: «Створення 3D-рельєфу заповідника і кожної пам'ятки дасть змогу археологам, не виходячи в поле, робити певні висновки, а вже потім вирішувати, де і як проводити дослідження».

«За результатами фотограмметрії і LIDARної зйомки кожен дослідник за допомогою комп'ютера зможе крутити 3D-модель будь-якої пам'ятки в різних напрямках, робити перетини по будь-яких осях, що дуже зручно для майбутніх досліджень», – підтверджує науковий керівник, керівник Черкаської експедиції Інституту археології НАН України Дмитро Куштан і констатує, що фактично було зроблено ревізію археологічних пам'яток Трахтемирівського заповідника.

Він зауважує, що більшість пам'яток, які розташовані вздовж узбережжя Канівського водосховища, на жаль, продовжують руйнуватися. За рік метр землі осипається у воду, пам'ятки фактично тануть. Від городища Бабина гора залишилася одна третина.

За його словами, на деяких пам'ятках зафіксовані сліди діяльності «чорних копачів», в основному на поселеннях, городищах давньоруського часу. На пам'ятках, що мають наземні ознаки, якщо не заважають дерева, можна простежити оборонні споруди у вигляді ровів, валів, на деяких можна побачити старі археологічні шурфи.

Історики переконані, що знайдені й досліджені пам'ятки з цієї території дадуть абсолютно інше уявлення про південні межі давньої Русі. Крім того, оцифрування територій дає технічні можливості для збору інформації й аналізу, який раніше не був доступний, бо територія порізана ярами, балками, заліснена. Оцифрування ж рельєфу і об'єктів, які розташовані на ній, значно спрощує роботу. Усе це – переконана команда проєкту – з часом зробить заповідник фактором економічного розвитку цього регіону [18].

Також у Вишгородському районі на Київщині потік туристів зріс якраз після запровадження QR-кодування 22 пам'яток.

Проєкт «Історико-культурна спадщина Вишгородщини: QR-кодування, моніторинг, апробація й популяризація» втілювався упродовж 5 місяців – із понад 200 пам'яток Вишгородського району ініціатори проєкту обрали 22, які й промаркували QR-кодами.

«Для нас метою було знайти і представити 22 найбільш яскраві історико-культурні, мистецькі, археологічні пам'ятки Вишгорода і Вишгородського району й створити інформаційну мережу на тлі сучасного урбаністичного середовища», – підкреслила Директор Вишгородського державного історико-культурного заповідника Влада Литовченко.

Вона зазначила, що завдяки інформаційним технологіям – за допомогою коду – молодь, навіть не знаючи нічого про пам'ятку, цікавиться нею.

«Ми досліджували, як сучасні інформаційні технології впливають на кількість відвідувань і чисельність туристів, які приїждять до пам'яток, та наскільки це зацікавить молодь... Показники у нас збільшилися і щодо відвідування музею, і щодо зацікавленості з боку молодих людей», – каже В. Литовченко.

У межах проєкту також створено першу в Україні листівку з QR-кодом із ландшафтом Вишгорода і поштову марку з QR-кодом, де зображено логотип проєкту [19].

У 2019 р. у Вінниці затвердили «Програму розроблення містобудівної та іншої документації загальноміського перспективного значення на 2020–2022 роки», одним із важливих заходів якої є створення «Археологічного атласу території Вінницької міської об'єднаної територіальної громади».

Атлас міститиме базу археологічних пам'яток, із врахуванням приєднаних в 2015 році територій та малорозвинених районів міста, і стане інструментом поетапного дослідження культурного шару в межах територій зони охорони археологічного культурного шару, а також територій, що є пам'ятками культури на теренах Вінниці; приведення цього процесу до норм чинного законодавства.

За словами головного архітектора міста Євгена Совінського, програму створено для того, щоб розв'язати спірні питання щодо об'єктів археологічних досліджень, оскільки ситуація з комплексним підходом до таких досліджень наразі є складною. Фактично, Атлас являтиме собою графічний додаток, що міститиме передусім детальний план території та список дій, що мають бути виконані на цій території [20].

Отже, попри негаразди, які супроводжують українську археологію, все ж є чимало проєктів, завдяки яким вона розвивається і виходить на новий рівень.

Професор Л. Залізник зауважує, що за часи незалежності вона навіть наросила потужність і зараз в Інституті археології втричі більше експедицій, ніж було за радянських часів. І втричі більше опублікованої наукової продукції, ніж тоді.

Також в Україні, окрім державного фінансування й університетської археології, з'явилося ще третє джерело фінансування – кошти зарубіжних колег. Якщо закордонний археолог зацікавився скіфами чи палеолітом України, він може їх досліджувати, але не сам. Іноземець повинен знайти в Україні колегу, який візьме ліцензію («Відкритий лист»), що видається лише громадянам України.

Такі міжнародні експедиції в Україні працюють за рахунок зарубіжного фінансування. Це вигідно, бо матеріали все одно залишаються в Україні, їх не можна вивезти, а публікація в науковому виданні робиться у співавторстві (іноземець і український керівник експедиції), але за кошти того ж іноземця. Тож українську археологію фінансують і французи, і бельгійці, й німці, а також американці та японці, яких цікавлять різні періоди.

Багато років іноземці фінансували розкопки палеоліту Криму, долини Дністра, відому палеолітичну стоянку в Межирічі на Росі (Канівський район). Вже тривалий час французьким коштом досліджується стоянка Гінці під Лубнами. Французькі археологи вивчають стоянку мисливців на мамонтів, на якій виявили дивовижні житла з величезних кісток мамонтів. За французькі кошти над місцем розкопок збудували ангар, де розгорнули сучасну експозицію. Чимало іноземців цікавляться Трипіллям, археологією епохи бронзи. Шведи вивчають варягів Русі.

Щорічно ситуація змінюється: одні археологи від'їжджають, натомість з'являються нові міжнародні програми та гранти.

Наприклад, уже кілька років співробітники відділу кам'яної доби разом із колегами зі Швеції та Англії готують колективну монографію «Кам'яна доба України» англійською мовою, яку буде видано в Оксфорді.

«Я дивлюся в майбутнє з оптимізмом. Багата археологічна спадщина України й сучасна організація науки у західних сусідів веде нашу археологію до неминучої інтеграції з європейською», – каже професор Л. Залізник [8].

Попри непросту ситуацію з археологією в Україні, показує позитивний приклад і Михайло Сиволап, який нещодавно став ініціатором відкриття археологічного музею Середньої Наддніпрянщини у Черкасах, у галереї історичних реліквій якого представлено пам'ятки без винятку всіх епох [7].

У 2019 р. відкрився новий археологічний музей і на Львівщині – у Винниках – місті-супутнику Львова. Відтепер там можна ознайомитися з артефактами Західного регіону України.

Експозиція нового музею покликана популяризувати археологію, застосовуючи для цього нові технології. Саме широке використання ілюстративного матеріалу, відеороликів, звукових ефектів та різноманітних реконструкцій доступно та якісно розкриває цікаві сторінки історії. Зокрема в музеї будуть представлені унікальні артефакти, які археологам вдалося віднайти, досліджуючи пам'ятки Західного Побужжя і Верхнього Подністер'я впродовж кількох десятків років.

На реалізацію проєкту зі створення нової експозиції з обласного бюджету виділили 200 тис. грн, 400 тис. грн скерував Кабмін за програмою «Малі міста – великі враження», 400 тис. грн надав місцевий бюджет.

Саме цьому музею (повна назва – комунальний заклад Львівської обласної ради «Історико-краєзнавчий музей») в Національному заповіднику «Софія Київська» урочиста передали вже згадуваний унікальний артефакт – меч каролінзького типу типу кінця X століття, який був вилучений у контрабандистів під час спільної операції українських та естонських правоохоронців [21; 22].

У травні 2019 р. скарбом, що складається з ранньослов'янських срібних жіночих прикрас початку V ст. після Р. Х. поповнився Вінницький краєзнавчий музей.

Завідувач сектору охорони культурної спадщини управління культури і мистецтв Вінницької облдержадміністрації Михайло Потупчик зазначив, що цей скарб, знайдений «чорними археологами» біля Гайсина (Вінницька область), мав потрапити у приватну колекцію, однак, люди, які його знайшли, вирішили все ж повернути скарб у власність держави, бо такі знахідки це виключно власність українського народу.

«Такі знахідки того періоду на наших теренах дуже рідкісні, тому що у V ст. після Р. Х. вже зв'язок з Римською імперією був розірваний. Починають виникати нові держави на теренах Європи, і потік срібла на цю територію практично був

зупинений. Це унікальна для нас знахідка, яка безумовно займе достойне місце в музеї», – зазначив М. Потупчик [23].

Відкриття нових музеїв і поповнення вже існуючих показує позитивну динаміку розвитку української сучасної археології, адже в останні десятиріччя українські музеї прагнули показати свої скарби, зокрема й археологічні, здебільшого за кордоном.

«Це не дивно, – пояснює заступник генерального директора з наукової та фондової роботи НМІУ Богдан Патриляк, – бо молода держава хотіла репрезентувати себе світові. Але це не сприяло внутрішньому міжмузейному обміну. Україна ж багата на різноманітні археологічні пам'ятки, тому що наша земля розташована на цивілізаційному перетині й на стику різних природних зон, степу і лісу, землеробської осілої цивілізації і кочових цивілізацій, на стику Європи та Азії. В різних регіонах у нас представлені різні археологічні культури».

Так, 17 жовтня 2020 р. у Національному музеї історії України було презентовано безпрецедентний виставковий міжмузейний проєкт «Золото Поділля: історія народів». Унікальні експонати (артефакти, частина з яких досі взагалі не виставлялася, і найвідоміші археологічні знахідки із зібрання Вінницького обласного краєзнавчого музею та Національного музею історії України) відображають культуру багатьох народів, що проживали на Поділлі з найдавніших часів до Середньовіччя.

Серед 400 артефактів є унікальна знахідка, пов'язана з київською культурою, – лунниця. У приватних колекціях є схожі знахідки, але вони набагато більші, ніж виставковий експонат.

Організатори запланували цілу серію міжмузейних проєктів, адже музейні обміни на сьогодні є дуже актуальними в Україні – вони сприяють пізнанню власної країни, консолідує українську модерну націю, культурно її збагачують.

Куратор виставки Максим Левада наголошує: «Археологія шукає не золото, археологія шукає не черепки. Археологія шукає інформацію про наше минуле, якої немає в жодному писемному джерелі» [24].

Інформації про наше минуле, зокрема про людей, які сприяли творенню й становленню української археології і, попри утиски й репресії, здійснили важливі наукові відкриття, було присвячено вуличну виставку «Наказано не знати: українські археологи в лещатах тоталітаризму», яка відкрилася 20 жовтня 2020 р. за сприяння Українського інституту національної пам'яті.

Тривалий час українська археологія перебувала в умовах жорсткої цензури з боку політичних режимів держав, до складу яких входили українські землі. І дуже важливо показати цей бік вразливості науки перед тоталітаризмом, адже якщо питання про цензуру в літературі й мистецтві ще підіймаються, то про репресії в археології не відомо майже нічого – 20 героїв виставки представляють цілі покоління репресованих українських археологів.

«Насправді фахівців, які постраждали фактично за те, що були людьми, що до останнього дотримувалися певних фахових та етичних норм, по всій Україні в різноманітних науках було дуже багато. Ця виставка є кроком, щоб усвідомити масштаб втрат і те, який величезний пласт роботи ще доведеться зробити, щоб надолужити цей розрив втрачених інтелектуальних шкіл, який спричинив величезну провінціалізацію української науки», – зазначила на відкритті виставки Катерина Чуєва, генеральна директорка Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків.

Експозиція створена зусиллями кількох інституцій, серед яких, окрім Національного музею мистецтв імені Ханенків, Український інститут національної пам'яті, Інститут археології НАН України, Інститут історії України НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київський університет імені Бориса Грінченка, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Музей історії Десятинної церкви.

«Для мене дуже важливо, що наші партнери допомогли ці історії оприявнити, зіставити трагізм долі із масштабом тієї роботи, яку ці люди робили. Для Українського інституту національної пам'яті це теж свого роду конструктивний внесок і в декомунізацію, й у зміну стилів мислення. Ми не просто займаємося прибиранням чогось, а навпаки – відновлюємо, пропонуємо новий порядок денний, побудований на відновленні людської гідності, поваги до праці людей», – зауважив голова Українського інституту національної пам'яті Антон Дробович. Він також закликав використовувати матеріали виставки у навчальному процесі [25].

Саме навчаючи, відкриваючи історію, зможемо досягнути теперішнє й майбутнє, кажуть філософи.

Підтримують цю думку й організатори польової археологічної школи, яка діє вже 6 років. Не припинила вона своєї діяльності і в 2020 р., попри пандемію. З єдиним винятком – у школі брали участь лише українці, гостей з-за кордону не було.

25 археологів – науковців, студентів та волонтерів із Києва, Харкова та Дніпра взяли участь у VI Міжнародній літній польовій археологічній школі, яка в серпні 2020 р. запрацювала на Більському городищі – ґрунтовому могильнику скіфського часу.

Одне з поховань учасники школи знайшли на глибині 40 сантиметрів. Після закінчення школи, вивчення території триває – його продовжують науковці.

«Дослідження відбуваються тому, що цю територію потрібно повністю археологічно вивчити. Оскільки ми плануємо унікальну для всієї території Євразії розбудову музею просто неба», – каже директор заповідника «Більськ» Ігор Корост [26].

Отже, з одного боку, можна радіти, що позитивні зміни все ж відбуваються – територія досліджується і вивчається, створюються нові музеї, частина скарбів навіть

повертається в Україну. З іншого – варто якнайшвидше шукати шляхи вирішення нагальних проблем, які гальмують розвиток української археології.

Однією з таких проблем, на думку археолога Д. Бібікова, є бар'єр між академічною наукою та рядовими любителями минулого. «Ми маємо зовсім мізерну кількість якісної науково-популярної літератури. Цю прірву заповнює псевдоісторична література, написана некомпетентними людьми та відвертими шарлатанами. Тому одним із головних завдань української історичної науки та гуманітаристики загалом має бути налагодження діалогу з громадськістю», – каже він [6].

Лауреат Міжнародної премії Польського комітету ICOMOS, директор Українського державного інституту культурної спадщини (2015–2018) Ольга Пламеницька вважає, що загалом потрібне перезавантаження системи.

«Доки в Україні немає меценатів рівня Терещенків, які би вклали значні ресурси у збереження пам'яток, ця справа залишається почесною прерогативою держави. Культурна спадщина може принести величезний моральний і економічний зиск. Але запорука цього – високий рівень професійної управлінської культури», – переконана дослідниця [27].

Фахівці з охорони пам'яток та археологи стверджують – обсяги нелегального обігу археологічних предметів безпосередньо пов'язані з неконтрольованим пошуком та нелегальними розкопками, неврегульованістю процедури зголошення про скарб і визначення чи це культурна цінність, а також з відсутністю санкцій про неповідомлення.

Основними причинами вони, серед іншого, вважають шалений попит та доступність детекторів металу, яких, за різними підрахунками, на руках близько 250 тисяч. Зрозуміло, уже нереально заборонити використовувати металодетектори, які придбали цілком легально. Але треба впорядкувати це використання – такою є практика усіх цивілізованих країн, де або вводять ліцензії на використання металошукачів, або визначають певні території, за межами яких проводити пошук заборонено [10].

Адже через діяльність «чорних археологів» уже знищено сотні предметів різних культур і епох, а ті, що знайдені, важко співставити з певним часовим періодом, бо офіційних доказів, що це знайдено в Україні, немає [9].

Звісно, простої відповіді, як врятувати археологічну спадщину від руйнування та розкрадання «чорними археологами» не можуть дати ні науковці, ні політики, ні юристи. Однак, певні шляхи подолання труднощів таки є.

Автори проекту «Віртуальні мандрівки пам'ятками археології та історії Полтавщини» вважають, що частково змінити такий стан речей може або заборона використання металодетекторів, або запровадження їхньої реєстрації, щоб посилити контроль.

Також дослідники рекомендують зробити обов'язковими повідомлення музейників про знайдені археологічні предмети та їх подальший викуп державою,

хоча це непростий шлях, бо, об'єктивно, українські музеї до такого розвитку фінансово і методологічно ще не готові.

На думку археологів, можна ще суттєвіше посилити відповідальність «чорних копачів» – і паралельно провести якнайширшу паспортизацію усіх відомих наразі археологічних об'єктів.

Цей напрям перспективний, хоч і дуже складний: паспортизація усіх пам'яток – тривала в часі справа, а рухи щодо зміни законодавства у напрямку посилення відповідальності розбиваються об скелю того, що самі законодавці часто є найбільшими колекціонерами.

Отже, щоб зміни відбувалися, працювати на збереження археологічної спадщини мають усі – й науковці, й урядовці, й громадяни – адже що більше люди знатимуть про унікальні городища та кургани, які розташовані зовсім поруч, то частіше звертатимуть увагу на «чорних археологів», які на сьогодні відчувають таку безвідповідальність і нахабство, що облаштовують свої кемпінги навіть на городищах на території сучасних сіл, і, не криючись, копають посеред білого дня.

Кожному з нас важливо зрозуміти, що археологічний об'єкт – це не тільки розкопки як такі, а й туристична привабливість, розвиток інфраструктури, відремонтовані дороги й краще транспортне сполучення, розвиток місцевих ремесел і малого бізнесу, фестивалі, пленери та інші івенти. А також – це презентація України у світі. І тут важливо не лише не втратити, а й зберегти те, що формує нашу ідентичність як українського народу [2].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чорна С. Кожна археологічна знахідка має велике значення / Світлана Чорна. – Голос України. – 2018. – 18 січ. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/298616> (дата звернення 23.11.2020).
2. Варвянська С., Шерстюк В., Малік К., Деркач Ю. Між археологією та грабіжництвом: в чому різниця / Світлана Варвянська, В'ячеслав Шерстюк, Ксенія Малік, Юлія Деркач [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.codpa.org.ua/mizh-arkheologiyu-ta-grabizhnictvom-v-chomu-riznitsu> (дата звернення 6.12.2020).
3. Охоронна археологічна служба України vs «чорні археологи» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://opad.org.ua/archives/4878> (дата звернення 3.12.2020).
4. Археологи б'ють на сполох через «чорних шукачів скарбів» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?news=arheology-byut-na-spoloh-cherez-chornyh-shukachiv-skarbiv> (дата звернення 13.12.2020).

5. Дудар О. Лопата для археолога – найперше знаряддя, – дослідниця Віра Гупало (інтерв'ю) / Оксана Дудар [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://dyvys.info/2018/08/09/lopata-dlya-arheologa-najpershe-znaryaddya-doslidnytsya-vira-gupalo-interv-yu/> (дата звернення 3.12.2020).
6. Маслійчук В. Дмитро Бібіков: «Іноді тиск з боку «патріархів» обмежує інтерпретаційні можливості / Володимир Маслійчук [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.-php/en/intervyu/2658-dmitro-bibikov-inodi-tisk-z-boku-patriarkhiv-obmezhuje-interpretatsijni-mozhливosti> (дата звернення 16.12.2020).
7. «Озброєні і на джипах»: як в Україні працює чорна археологія і хто розкрадає національні пам'ятки держави – експерт [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.5.ua/nauka/ozbroieni-i-na-dzhypakh-iak-v-ukraini-pratsiuie-chorna-arkheolohiia-i-khto-rozkradaie-natsionalni-pamiatku-derzhavy-ekspert-197462.html> (дата звернення 10.12.2020).
8. Чадюк М. Українська археологія: стан і перспективи / Марія Чадюк. – День. – 2020. – 21 лют. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/ukrayinska-arheologiya-stan-i-perspektyvu> (дата звернення 15.12.2020).
9. Абрамов В. Археолог Максим Левада: Тільки через один аукціон знахідок «чорних археологів» за рік продається на чотири Національні музеї історії України / Влад Абрамов. – УНІАН [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.unian.net/science/maksim-levada-o-chnoу-arheologii-novosti-11208803.html> (дата звернення 25.11.2020).
10. Подоляк І. Не побачити власних скарбів, або Що можна вдіяти з «чорними» археологами / Ірина Подоляк [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/06/14/231559/> (дата звернення 15.12.2020).
11. «Чорні археологи» продали на аукціоні унікальний артефакт скіфської доби [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/short/5b697b7be8a53/> (дата звернення 15.12.2020).
12. Дудар О. Шолом часів біблійних царів, знайдений на території Західної України, продали на аукціоні в Лондоні / Оксана Дудар [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://dyvys.info/2019/04/10/sholom-chasiv-biblijnyh-tsariv-znajdenyj-na-terytoriyi-zahidnoyi-ukrayiny-prodaly-na-auktsioni-v-londoni-foto/> (дата звернення 15.12.2020).
13. Миколюк О. Археологія й імідж держави: науковці наполягають, щоб Верховна Рада ухвалила європейську Конвенцію про захист культурної спадщини / Оксана Миколюк. – День. – 2019. – 12 груд. [Електронний ресурс]. –

- Текст. дані. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/arheologiya-y-imidzh-derzhavy> (дата звернення 15.12.2020).
14. Охоронна археологічна служба України оголошує наступ на скарбощукацтво [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://ukrpohliad.org/news/ohoronna-arheologichna-sluzhba-ukrayiny-ogoloshuye-nastup-na-skarboshukatstvo.html> (дата звернення 15.12.2020).
 15. Про ризики для археологічних пам'яток [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=6177> (дата звернення 15.12.2020).
 16. Шерстюк В., Малік К., Деркач Ю. Чим важливий облік пам'яток археології / Шерстюк Вячеслав Ксенія Малік Юлія Деркач [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.codpa.org.ua/chim-vazhliivy-oblik-ramyatok-arkheologii> (дата звернення 15.12.2020).
 17. Аксюк А. У Полтаві створили проєкт з віртуальними мандрівками регіоном / Анна Аксюк [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zmist.pl.ua/news/u-poltavi-stvorili-projekt-z-virtualnimi-mandrivkami-regionom> (дата звернення 8.12.2020).
 18. Інноваційне дослідження археологічної спадщини у проєкті «Трахтемирів-DIGITAL». – Укрінформ [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3125264-innovacijne-doslidzenna-arheologichnoi-spadsini-u-proekti-trahtemirivdigital.html> (дата звернення 15.12.2020).
 19. На Вишгородщині побільшало туристів після QR-кодування пам'яток <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2841789-u-visgorodskomu-rajoni-pobilsalo-turistiv-pisla-qrkoduvanna-pamatok.html> (дата звернення 9.12.2020).
 20. Плахтій Ю. У Вінниці створять «Археологічний атлас» з базою міських археологічних пам'яток / Юлія Плахтій [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://vezha.ua/u-vinnytsi-stvoryat-arheologichnyj-atlas-z-bazoju-miskyh-arheologichnyh-pam-yatok/> (дата звернення 15.12.2020).
 21. У новому археологічному музеї Львова покажуть «меч вікінгів» і давній «смайлик». – Укрінформ [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2817546-u-novomu-arheologichnomu-muzei-lvova-pokazut-mec-vikingiv-i-davnij-smajlik.html> (дата звернення 15.12.2020).
 22. У місті-супутнику Львова показали унікальні археологічні знахідки [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2819281-u-mistisuputniku-lvova-pokazali-unikalni-arheologichni-znahidki.html> (дата звернення 5.12.2020).

- 23.Вінницькому музею передали старовинні прикраси, знайдені «чорними археологами». ФОТО[Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/short/2019/05/20/155697/> (дата звернення 7.12.2020).
- 24.Пащенко В. Таємниця царя Інісмея і скарби, які ще ніхто не бачив / Валентина Пащенко. – Укрінформ [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3116696-taemnica-cara-inis-mea-i-skarbi-aki-se-niht-ne-baciv.html> (дата звернення 23.11.2020).
- 25.У Києві відкрилася виставка про репресованих археологів [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://galinfo.com.ua/news/u-kyievi-vidkrylasya-vystavka-pro-represovanyh-arheologiv-353807.html> (дата звернення 1.12.2020).
- 26.На Котелевщині запрацювала міжнародна археологічна школа [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://poltava365.com/nakotelevshhini-zapraczyuvava-mizhnarodna-arheologichna-shk.html> (дата звернення 15.12.2020).
- 27.Пламеницька О. Охорона культурної спадщини потребує перезавантаження / Ольга Пламеницька [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://kievvlast.com.ua/mind/ohorona-kulturnoi-spadshhini-potrebue-perezavantazhennya> (дата звернення 15.12.2020).

Матеріал підготувала

М. Б. Лелик,
головний бібліограф
відділу наукового аналізу
та узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування **І. Г. Піленко**

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1,16. Б/т. Зам. 90. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12